

ŻYCIE BRATERSKIE WEDŁUG
„REGUŁY” ŚW. BENEDYKTA

źródła monastyczne **monografie 10**

Redakcja naukowa:

Michał Tomasz Gronowski OSB

Szymon Hiżycki OSB

S. MARIANNA CIEMAŁA
KOINONIA ŚW. PAWŁA

ŻYCIE BRATERSKIE WEDŁUG „REGUŁY” ŚW. BENEDYKTA

TEOLOGIA I PRAKTYKA

TYNIEC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Recenzja wydawnicza:

O. prof. dr hab. Dariusz Kasprzak OFMCap. (UPJP II)

Redakcja tomu:

ELŻBIETA WIATER

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

Opracowanie graficzne:

JAN NIEĆ

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 47/2021, Tyniec, dnia 22.03.2021

† Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

ISBN 978-83-8205-100-1

Wydanie pierwsze – Kraków 2022

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37, 30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688-52-90

tel./fax: +48 (12) 688-52-91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

Spis treści

Skróty7
Wstęp9
1. Rozwój teologii braterstwa w monastycyzmie chrześcijańskim w wiekach od IV do VI	17
1.1. Terminologia opisująca ideę braterstwa w monastycyzmie chrześcijańskim do VI w.17
1.2. Terminologia opisująca ideę braterstwa w <i>Regule</i> św. Benedykta.	33
1.3. Teologia braterstwa w monastycyzmie wschodnim do VI w.	41
1.4. Teologia braterstwa w monastycyzmie zachodnim do VI w.	53
1.5. Podsumowanie.	66
2. Braterstwo formą naśladowania Chrystusa według <i>Reguły</i> św. Benedykta.	71
2.1. Źródła norm życia braterskiego w <i>Regule</i> św. Benedykta	71
2.2. „Szkoła służby Pańskiej” jako założenie <i>Reguły</i> św. Benedykta	84
2.3. Rola opata w kształtowaniu życia braterskiego.	98
2.4. Podsumowanie.	114
3. Praktyka życia braterskiego według <i>Reguły</i> św. Benedykta	119
3.1. Współpracownicy opata	119
3.2. Posługa we wspólnocie braterskiej	133
3.3. Administracja dóbr materialnych	142
3.4. Gościnność	153
3.5. Podsumowanie.	160
4. Braterstwo a posłuszeństwo	163
4.1. Idea posłuszeństwa w <i>Regule</i> św. Benedykta.	163
4.2. Ojcostwo duchowe	178
4.3. Miłość, pokora i posłuszeństwo jako braterskie cnoty	186
4.4. Podsumowanie.	193

Spis treści

5. Przynależność do wspólnoty braterskiej197
5.1. Zasady przyjmowania	197
5.2. Troska o przynależność do wspólnoty	204
5.3. Odłączenie od wspólnoty.	211
5.4. Podsumowanie.	219
Zakończenie.223
Bibliografia229
Indeks imion i nazw własnych249

Skróty

AAS	„Acta Apostolicae Sedis”, Roma 1909–
ABR	„The American Benedictine Review”, Newark 1950–
BOK	Biblioteka Ojców Kościoła, Kraków 1992–
CCist	„Collectanea Cisterciensia” (do 1964 „Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum”, Roma 1934/1935–1945), Westmalle 1946–
CCL	Corpus Christianorum, Series Latina, Wienn 1866–
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Turnhout 1953–
DLF	A. BLAISE, <i>Dictionnaire Latin–Français des auteurs chrétiens</i> , Turnhout 1993.
DSAM	<i>Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire</i> , Paris 1974 –
HMG	<i>Historia mnichów w Egipcie</i> (= ŻrMon 42).
NBA	Nouvelle Bibliothèque Augustinienne, Paris 1992–
NRTh	„Nouvelle Revue Théologique”, Louvain 1869–
PG	J.P. MIGNE, <i>Patrologiae cursus completus. Series Graeca</i> , t. 1–161, Paris 1857–1866.
PL	J.P. MIGNE, <i>Patrologiae cursus completus. Series Latina</i> , t. 1–222, Paris 1878–1890.
Prol	Prolog
RB	<i>Regula św. Benedykta</i>
RBaz	<i>Reguły św. Bazylego</i> (= ŻrMon 5–6)
RBaz RegDł	<i>Reguły dłuższe</i>
RBaz RegKr	<i>Reguły krótsze</i>
RM	<i>Reguła Mistrza</i>

Skróty

- RMak *Reguła Makarego*, [w:] *Les Règles des saints Pères*, t. 1, wyd. A. DE VOGÜÉ, SCh 297, 1982 (wyd. pol.: *Reguła Świętego Ojca Makarego*, [w:] *Wczesne reguły monastyczne z Galii*, ŻrMon 3).
- R4Ojc *Reguła Czterech Ojców*, [w:] *Les Règles des saints Pères*, t. 1, wyd. A. DE VOGÜÉ, SCh 297, 1982 (wyd. pol.: *Reguła Świętych Ojców Serapiona, Makarego, Pafnucego i Makarego drugiego*, [w:] *Wczesne reguły monastyczne z Galii*, tłum. K. BIELAWSKI, red. M. STAROWIEYSKI, ŻrMon 3, 2007²).
- 2ROjc *Druga Reguła Ojców*, [w:] *Les Règles des saints Pères*, t. 1, wyd. A. DE VOGÜÉ, SCh 297, 1982 (wyd. pol.: *Druga Reguła Ojców*, [w:] *Wczesne reguły monastyczne z Galii*, ŻrMon 3; M. STAROWIEYSKI, *Druga Reguła Ojców. Wstęp*, [w:] *Zachodnie reguły monastyczne*, ŻrMon 50, 2013).
- RWsch *Reguła Wschodnia*, [w:] *Les Règles des saints Pères*, t. 2: *Trois Règles du VIe siècle incorporant des textes lériniens*, wyd. A. DE VOGÜÉ, SCh 298, 1982 (wyd. pol.: *Reguła Wschodnia*, [w:] *Wczesne reguły monastyczne z Galii*, ŻrMon 3).
- SC „Scuola Cattolica”, Milano 1873–
- SCh Sources Chrétiennes, Institut des Sources Chrétiennes, Lyon–Paris 1943, Paris 1946–
- ŻrMon Źródła Monastyczne, Kraków 1993–
- ŻMT Źródła Myśli Teologicznej, Kraków 1996–

Wstęp

Odnosząc się do nauczania Soboru Watykańskiego II, Kościół dokonał nowej oceny życia braterskiego we wspólnotach zakonnych i pogłębił teologiczną wizję życia wspólnego w wymiarze komunijno-braterskim oraz wskazał kierunki koniecznych przemian w obliczu ewolucji społecznej i zaistniałych zagrożeń. Celem Instrukcji *Życie braterskie we wspólnocie. „Congregavit nos in unum Christi amor”* z 1994 r. było wsparcie wysiłków licznych wspólnot zakonnych w poprawie jakości życia braterskiego. Tym zaś, którzy oddalili się od ideału wspólnotowego, dokument miał wskazać na nowo wartość takiego życia i w ten sposób dopomóc wszystkim w autentycznej odnowie ewangelicznej. W instrukcji odwołano się także do przykładu starożytnych wspólnot monastycznych, które w realizacji *coenobium* próbowały odzwierciedlić nowotestamentalny model wspólnotowości („szkoła uczniów Jezusa”) oraz ideał życia pierwotnego Kościoła w Jerozolimie opisany w *Dziejach Apostolskich*¹. Choć nie należy idealizować pierwszych wspólnot cenobickich, warto jednak przywołać wizję życia wspólnego, jaką pierwsi cenobici zawarli w swym prawodawstwie, i w ten sposób odkryć na nowo braterstwo wraz z wszystkimi jego

¹ Por. KONGREGACJA INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOLSKIEGO, Instrukcja *Życie braterskie we wspólnocie. „Congregavit nos in unum Christi amor”*, [w:] *Życie konsekrowane w dokumentach Kościoła. Od Vaticanum II do Ripartire da Cristo*, red. K. WÓJTOWICZ, Kraków 2003², s. 499–548. Zob. B. SZEWCZUL, *Życie braterskie oraz życie braterskie we wspólnocie w Instytutach Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeniach Życia Apostolskiego*, „Prawo Kanoniczne” 55/2 (2012), s. 13–27. Wspomniane modele nowotestamentalne jako inspiracja wspólnot monastycznych – zob. A. DE VOGÜÉ, *Regards sur le monachisme des premiers siècles*, Roma 2000 (Studia Anselmiana, 130), s. 83–92.

wymogami jako ideał ewangeliczny oraz znak Królestwa Bożego dla świata.

Niniejsza dysertacja przedstawia teologiczne aspekty życia braterskiego według *Reguły* św. Benedykta. Spośród wielu dzieł z zakresu prawodawstwa monastycznego pierwszych sześciu wieków wybrałam właśnie to ze względu na szerokie rozpowszechnienie się tej *Reguły* w środowisku monastycznym na Zachodzie (w dużej mierze za przyczyną Benedykta z Aniane). Została ona napisana w pierwszej połowie VI w. w monasterze założonym przez Prawodawcę na Monte Cassino. Ostateczny tekst składający się z siedemdziesięciu trzech rozdziałów powstawał etapami – rozdziały od LXVII do LXXIII są zapewne późniejszym dodatkiem. Prolog mógł powstać pod koniec redagowania całego dzieła. Niegdyś uważano, iż anonimowa *Reguła Mistrza* (trzykrotnie dłuższa od tej św. Benedykta, widać jednak wiele podobieństw pomiędzy nimi, miejscami nawet ta Benedytkowa jest swego rodzaju kalką *Reguły Mistrza*) była nieudolną próbą rozbudowania *Reguły* autorstwa opata z Monte Cassino. W 1938 r. rewolucję wywołało wystąpienie Augustina Genestouta, mnicha z Solesmes, który wysunął tezę, iż *Reguła Mistrza* jest wcześniejsza i stanowiła wzór dla opata z Monte Cassino. Później przez kilkadziesiąt lat wśród badaczy reguł monastycznych toczyła się polemika dotycząca kwestii relacji chronologicznej tych dokumentów. Znaczącą rolę w tej dyskusji odegrał Adalbert de Vogüé, benedyktyn z opactwa La Pierre-qui-vire, który na podstawie wieloletnich studiów obu tekstów uzasadnił chronologiczne pierwszeństwo *Reguły Mistrza*. Owocem jego badań i piśmiennictwa jest między innymi krytyczne wydanie obu reguł wraz z obszernym komentarzem².

Warto w tym miejscu poświęcić nieco uwagi kwestii terminologicznej dotyczącej gatunku literackiego, jakim jest reguła (łac. *regula*).

² Por. T.M. DĄBEK, *Reguła Św. Benedykta. Wprowadzenie*, [w:] ŻrMon 40, s. 375–386; A. LENTINI, *Introduzione*, [w:] SAN BENEDETTO, *La Regola*, wyd. A. LENTINI, Montecassino 1994, s. LVII.

W filozofii greckiej termin ten (gr. *κανών*) stosowany był nie tylko w celu określenia prawnych rozporządzeń, lecz posługiwano się nim także do nazwania praw duchowych, etycznych czy logicznych, oznaczał zatem swoistą duchową miarę, a nawet – jak zauważa Odo Casel – głos Boskiego Logosu, przenikający całą naturę i mówiący we wnętrzu człowieka. Początkowo w życiu monastycznym podstawową czy wręcz jedyną regułą życia było Pismo Święte. Słowo Boże miało bowiem kształtować wszystkie dziedziny życia ludzkiego i chrześcijańskiego. Wkrótce jednak zaistniała potrzeba określenia zarówno funkcji przełożonego, jak i pewnych zasad ascetycznych i organizacyjnych. Najpierw korzystano z różnorodnej tradycji Ojców: bądź z żywotów świętych (taką rolę spełniała *Vita Antoni* św. Atanazego), bądź z pism ascetycznych (np. apoftegmaty Ojców Pustyni lub im podobne teksty). Już w IV w. pojęcie *regula* trafiło do piśmiennictwa monastycznego jako oznaczenie norm i pouczeń, które mistrz kierował do mniichów jako swych uczniów. Stopniowo określenie to nabierze bardziej formalnego znaczenia i będzie funkcjonowało jako określenie zbioru tekstów zarówno duchowych, jak i normatywnych, mających na celu uporządkowanie i animację życia wspólnoty monastycznej³.

Liczne aspekty życia braterskiego opisywane przez Benedykta są aktualne także dzisiaj, kiedy mamy do czynienia z procesem dechrystianizacji Europy i potrzebne jest świadectwo chrześcijańskiego braterstwa oraz radykalnego życia Ewangelią we wspólnotach zakonnych. Słuszna więc wydaje się próba zarysowania zasadniczych elementów konstytuujących ideę braterstwa w *Regule* św. Benedykta, która do dziś stanowi punkt odniesienia dla wielu wspólnot monastycznych. Ponadto warto przypomnieć, iż papież Paweł VI w 1964 r. ogłosił św. Be-

³ Por. O. CASEL, *Reguła*, [w:] *ŹrMon* 50, s. 62–63; M. STAROWIEYSKI, *Starożytne reguły zakonne*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXVII/2 (2014), s. 243–251; Sz. HIŻYCKI, *Milczenie w regułach monastycznych*, [w:] *Fenomen milczenia w kulturze i języku. Materiały interdyscyplinarnego sympozjum poświęconego pamięci Profesor Jolanty Rokoszowej zorganizowanego przez Wydział I Filologiczny PAU*, red. L. BEDNARCZUK, M. ROKOSZ, Kraków 2018, s. 15–17.

nedykta z Nursji głównym patronem Europy, wskazując zarazem jego *Regułę* jako „podręcznik” aktualny nie tylko dla samych mnichów, lecz także dla chrześcijan w ogóle⁴.

Analiza obecnego stanu badań nad ideą życia braterskiego wskazuje, że w dotychczasowej literaturze przedmiotu opartej o kompletną bazę źródłową, jaką jest krytyczne wydanie tekstu *Reguły* św. Benedykta, w chwili obecnej brak monografii omawiającej tę problematykę całościowo. Istnieją jedynie opracowania zawierające zagadnienia szczegółowe. Monografia mojego autorstwa mogłaby więc uzupełnić lukę w dotychczasowych badaniach.

W ramach opracowań dotyczących zagadnienia braterstwa oraz związanej z nim terminologii wymienić należy monografię Teresy Paszkowskiej⁵. W odniesieniu do *Reguły* św. Benedykta autorka podjęła tylko kwestię braterskiego upomnienia oraz mądrości ojcowskiej Prawodawcy (nabytej także na drodze pokonywania trudności, które napotkał jako opat). Na uwagę zasługuje opracowanie Anety Pieniądz, przedstawiające zakres znaczeniowy pojęć „brat” i „braterstwo” w źródłach wczesnego średniowiecza⁶. Joseph Ratzinger z kolei rozważa tematykę chrześcijańskiego braterstwa, analizując ją w szerszym kontekście (świat grecki, nauka starotestamentalna, oświecenie i marksizm)⁷. Istotną pozycją jest również opracowanie Michela Dujariera, które przedstawia źródła pojęć *adelphotès* oraz *fraternitas* w pierwszych trzech

⁴ Por. PAWEŁ VI, *Przemówienie w klasztorze na Monte Cassino (24 X 1964 r.)*, AAS 16 (1964), s. 983–989.

⁵ Por. T. PASZKOWSKA, *Fraternitas – od pragnienia do urzeczywistnienia*, Lublin 2013.

⁶ Por. A. PIENIĄDZ, *Więzi braterskie we wczesnym średniowieczu. Wyobrażenia i praktyka społeczna*, Kraków 2014.

⁷ Por. J. RATZINGER, *Chrześcijańskie braterstwo*, tłum. J. MERECKI, Kraków 2006.

wiekach chrześcijaństwa⁸. Kazimierz Romaniuk przeanalizował natomiast ideę braterstwa w Biblii⁹.

Wśród najistotniejszych komentarzy do *Reguły* św. Benedykta należy wymienić te autorstwa Aquinaty Böckmann, Georga Holzhera, Terrance’a G. Kardonga oraz Adalberta de Vogüé’a. Spośród opracowań na temat życia braterskiego w tym dokumencie na uwagę zasługuje pozycja Adalberta de Vogüé’a, w której autor skupił się na problematyce relacji pomiędzy wspólnotą a opatem¹⁰. Cecilia Falchini w swoim dziele porusza kilka aspektów dotyczących życia wspólnego według *Reguły* św. Benedykta (cnota *discretio*, relacje w życiu wspólnym, autorytet opata, posłuszeństwo, *stabilitas, conversatio*)¹¹. Ponadto liczne artykuły obcojęzyczne z zakresu badań nad *Regulą* św. Benedykta traktują jedynie o wybranych zagadnieniach dotyczących życia braterskiego (omawiają np. kwestię posłuszeństwa, zastosowania rady braci, posługi wobec chorych mnichów, towarzyszenia duchowego, gościnności etc.).

Podstawową bazę źródłową dla mojej pracy stanowiła krytyczna edycja tekstu *Reguły* wydana w serii „Sources Chrétiennes” (SCh) jako tom 181 i 182¹². Korzystam również z innych wydań krytycznych tego dzieła (Anselmo Lentini, Eugène Manning). W pracy przywołuję zarówno tekst źródłowy, jak i jego współczesne przekłady na język polski (Bernarda Turowicza oraz Anny Świderkówny). Jako źródła uzupełniające podaję w bibliografii edycje krytyczne i historyczne in-

⁸ Por. M. DUJARIER, *L’Église – Fraternité. Les origines de l’expression adelphotès – fraternitas aux trois premiers siècles du christianisme*, Paris 1991.

⁹ Por. K. ROMANIUK, *Ἀδελφός – idea braterstwa w Biblii*, Niepokalanów 1992.

¹⁰ Por. A. DE VOGÜÉ, *La communauté et l’abbé dans la „Règle de Saint Benoît”*, Paris 1961.

¹¹ Por. C. FALCHINI, *L’arte della vita comune. Lettura spirituale della „Regola di Benedetto”*, Magnano 2017.

¹² *La Règle de Saint Benoît*, t. 1–2, wyd. A. DE VOGÜÉ, J. NEUFVILLE, SCh 181–182, 1972.

nych pism monastycznych oraz dzieł Ojców Kościoła, jak również ich polskie tłumaczenia zamieszczone w seriach publikujących przekłady patrystyczne.

Z uwagi na specyfikę podjętego zagadnienia wykorzystałam liczne metody badawcze. W zależności od potrzeb stosowałam następujące metody: filologiczną, historyczną i teologiczną, których zwieńczeniem jest wnioskowanie teologiczne. Metoda filologiczna była konieczna do ustalenia terminologii dotyczącej idei braterstwa (w monastycyzmie chrześcijańskim do VI w.) oraz do podjęcia koniecznych spolszczeń z języka łacińskiego i greckiego. Przy pomocy tej metody mogłam odkryć znaczenie wybranych słów i wyrażeń występujących w źródłach monastycznych, właściwe dla danego źródła i czasu jego powstania¹³. Metodą historyczną posługiwałam się przy opisie tła, rozwoju teologii życia braterskiego w monastycyzmie chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu oraz dla ukazania ówczesnych realiów życia monastycznego. Przy użyciu metody teologicznej omawiałam teksty źródłowe w ich znaczeniu historyczno-teologicznym¹⁴. Metoda ta była również konieczna do przeprowadzenia właściwych wnioskowań, jakie wypływają z badań metodami pomocniczymi (filologiczna i historyczna) i nadania tokowi wywodu spójności teologicznej (tj. wnioskowania do poprawnych teologicznie twierdzeń). Równocześnie w niektórych paragrafach stosowałam metodę porównawczą, zestawiając wybrane fragmenty *Reguły* św. Benedykta z tekstem *Reguły Mistrza* (lub innymi tekstami dotyczącymi monastycyzmu typu cenobickiego), w celu ukazania podobieństw bądź różnic czy też dla uwypuklenia nowatorstwa myśli św. Benedykta w zestawieniu z koncepcjami anonimowego autora *Reguły Mistrza*.

¹³ Por. B. MIŚKIEWICZ, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa–Poznań 1988⁵, s. 243–244.

¹⁴ Por. J. WICKS, *Wprowadzenie do metody teologicznej*, tłum. J. Ożóg, Kraków 1995, s. 32–38.

Rozdział pierwszy książki stanowi wyjaśnienie terminologii wyrażającej ideę braterstwa w monastycyzmie chrześcijańskim do VI w. oraz w samej *Regule*. Następnie, w tym samym rozdziale, przedstawiam myśl teologiczną dotyczącą braterstwa zawartą w regułach i pismach monastycznych wschodnich i zachodnich do VI w. W niniejszych paragrafach uwzględniam te teksty, które miały bezpośredni lub pośredni wpływ na *Regulę* św. Benedykta, o czym świadczą szczegółowe, wieloletnie badania znawców przedmiotu. Rozdział drugi jest poświęcony analizie idei braterstwa w *Regule* św. Benedykta w aspekcie naśladowania Chrystusa. Po przedstawieniu źródeł skryptyrystycznych i patrystycznych tej idei przedstawiam zagadnienie „szkoły służby Pańskiej” w *Regule Mistrza* oraz w *Regule* św. Benedykta, a następnie prezentuję rolę opata jako zastępcy Chrystusa w monasterze benedyktyńskim w kontekście budowania wspólnoty braterskiej. Rozdział trzeci to rekonstrukcja najważniejszych kwestii związanych z praktyką życia braterskiego w codzienności. Ukazuję najpierw rolę współpracowników opata w kształtowaniu życia wspólnego zgodnie z zasadami Ewangelii. Następnie analizuję specyficzne posługi w ramach życia braterskiego. W trzecim punkcie podejmuję zagadnienie wspólnoty dóbr, a następnie, w czwartym, przechodzę do teologicznej charakterystyki zagadnienia gościnności w ujęciu Benedykta, które wpisuje się w ideę braterstwa uniwersalnego. W rozdziale czwartym dokonuję analizy braterstwa w związku z ideą posłuszeństwa. Przedstawiam zatem koncepcję posłuszeństwa wobec przełożonych oraz wzajemnego posłuszeństwa braci. Następnie omawiam, jak wyraża się braterstwo i zarazem posłuszeństwo w praktyce ojcostwa duchowego. Wreszcie opisuję posłuszeństwo, pokorę i miłość jako cnoty fundamentalne w życiu braterskim według *Reguły* św. Benedykta. W rozdziale piątym rozpatruję kwestię przynależności do wspólnoty. Rozdział ten zawiera omówienie kryteriów przyjmowania nowych braci, wymogów związanych z trwaniem we wspólnocie cenobickiej oraz zasad ekskomuniki. Każdy rozdział kończy się podsumowaniem omawianej tematyki.